

В.О.ВАСИЛЕНКО

УДК 930.1(47)“18/19”+94(47)“1385/1392”

КРЕВСЬКА УГОДА І РОЗВИТОК ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН (ДО 1392 Р.) У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ІСТОРІОГРАФІЯХ

Стаття присвячена комплексному аналізу процесу вивчення в східнослов'янських історіографіях ХІХ – першої третини ХХ ст. Кревської угоди і еволюції стосунків між Великим князівством Литовським і Польським королівством у 1385-1392 рр.

Ключові слова: східнослов'янські історіографії, Велике князівство Литовське, литовсько-польські взаємини, Кревська угода.

Статья посвящена комплексному анализу процесса исследования в восточнославянских историографиях ХІХ – первой трети ХХ вв. Кревского договора и эволюции отношений между Великим княжеством Литовским и Польским королівством в 1385-1392 гг.

Ключевые слова: восточнославянские историографии, Великое княжество Литовское, литовско-польские отношения, Кревский договор.

The article is dedicated to the complex analysis of the process of study in East Slavonic Historiographies of the 19th – first third of the 20th centuries the Treaty of Krewo and the evolution of relations Great Lithuanian Princedom vs Polish Kingdom 1385-1392.

Key words: East Slavonic Historiographies, Great Lithuanian Princedom, Lithuanian-Polish relations, Treaty of Krewo.

Кревська угода (або, як її частіше іменують, Кревська унія) 14 серпня 1385 р. між Великим князівством Литовським (ВКЛ) і Польським королівством, поза сумнівом, належить до рубіжних подій у історії Центрально-Східної Європи в цілому й історії України зокрема. Тож величезний обсяг літератури, присвяченої даному сюжету, не має дивувати. Водночас доводиться констатувати, що дослідженню історіографії даної проблеми досі не було приділено належного місця. Окрім зауваг у дослідженні С.Кутшеби [230], виняток становить хіба що низка статей (насамперед польських істориків), що побачила світ між кінцем 1910-х та кінцем 1930-х рр. і була присвячена гострій дискусії навколо оцінок Кревської угоди та її наслідків [220; 222; 214; 258; 208; 219; 217; 236; 238; 244]. Автори цих

розвідок (О.Галецький, Г.Пашкевич, Я.Якубовський, К.Ходиницький, Г.Ловмянський, С.Заянчковський, Я.Адамус та ін.) принагідно зверталися до історії дослідження даної проблеми, проте їхні окремі зауваження були розрізнені і займали підпорядковане місце в полеміці, що мала насамперед конкретно-історичний характер. Тож видається, що звернення до даного сюжету є цілком виправданим, і ця стаття зможе хоча б частково компенсувати вказану лакуну.

Як відомо, смерть короля Польщі та Угорщини Лайоша (Людвіка) І (11 вересня 1382 р.) фактично знаменувала кінець персональної унії між цими державами. Намагання угорських можновладців зберегти її зіткнулися з рішучим спротивом

поляків. Згідно з угодою, укладеною ще за життя Лайоша, останні обрали своєю королевою його молодшу дочку – Ядвігу. Її прибуття до Польщі довелося чекати довго, і коронація відбулася лише 15 жовтня 1384 р. Нагальною справою ставав пошук чоловіка для 10-річної королеви. Це питання загостило і без того істотні протиріччя між Малопольщею і Великопольщею. Малопольські магнати досі спиралися на підтримку угорського уряду, проте по смерті Лайоша чинили опір спробам відновити унію, в якій Польща виступала в ролі молодшого партнера. Претензії на польську корону (на підставі приналежності до династії П'ястів) заявляв і мазовецький князь Земовит IV, підтримуваний середньою та дрібною шляхтою Великопольщі; полегшити собі шлях до трону він сподівався одруженням із Ядвігою. Щоправда, вона вже була заручена зі старшим сином герцога Південної Австрії Леопольда III – Вільгельмом; однак його кандидатура рішуче не влаштовувала малопольське можновладство.

В таких умовах постав варіант, що зрештою здійснився і значною мірою вплинув на подальшу історію Центрально-Східної Європи, – одруження Ядвіги з Йогайлою. Невідомо, коли розпочалися переговори литовського вел. князя з поляками про шлюб із Ядвігою. На думку А.Барбашева, підтриманого згодом С.-М.Кучинським, це сталося ще в 1383 р. [41, с.30; 228, s.221, 233, 240]. А.Левицький вважав, що ідея литовсько-польського з'єднання могла належати ще Казімежеві III; з цим погодилися О.Галецький, Л.Колянковський [233, s.23-25; 60, с.21; 217, s.490; 224, s.31]. (С.Заянчковський твердив навіть, що шлях Кревській унії проклала литовсько-польська угода 1325 р. [257, s.567, 617]). В.Абрагам визнавав певне значення за заходами Казімежа навколо хрещення Литви. Згідно з припущенням Галецького, суттєву роль у зближенні двох держав напередодні унії мали відіграти Коріатовичі [216, s.91-92].

Натомість джерела містять відомості – щоправда, суперечливі – стосовно того, від кого саме виходила ініціатива цих перемовин. Показово, що литовсько-руські літописи приписують її польській стороні [9, с.63-64, 69, 87, 99, 113, 135, 157, 184, 204, 226; 8, с.144]. Протилежними є свідчення польських хроністів Яна Длугоша та Мацея Стрийковського: за ними, руки Ядвіги просив Йогайла [17, t.IV, s.423; 22, s.72].

Оскільки пам'ятки литовсько-руського літописання було залучено до наукового обігу відносно пізно (з другої чверті XIX ст.), спочатку довірою користувалася польська версія подій. Її прийняв А.-С.Нарушевич, оскільки це відповідало його уявленням про катастрофічне становище ВКЛ напередодні унії [242, s.202]; такої ж гадки був Т.Нарбут [241, s.365]. Названий варіант рано дістав поширення і в східнослов'янській литуаністиці, зокрема, в працях Д.Бантшиша-Каменського, Н.Устрялова, І.Шараневича, М.Кояловича [40, с.24; 191, с.302; 201, с.251; 103, с.138; 106, с.111]. Вагався з власним баченням даної проблеми С.Соловйов. Спочатку, як і литовсько-руські літописці, він вважав, що поляки запросили Ольгердовича на трон [175, с.151]. Незабаром, однак, російський історик дійшов думки, що це питання заважке для вирішення [180, с.20], а згодом прийняв традиційну для польської історіографії точку зору [176, кн.II, с.292; 179, с.286].

З другої половини 1860-х рр., однак, повну перевагу в східнослов'янській литуаністиці здобуває погляд, висловлений у ранній праці Соловйова (щоправда, далеко не всі автори уточнювали, що йдеться про Малопольщу). Приписували полякам ініціативу переговорів з Йогайлою Ф.Чарнецький, І.Беляєв, М.Смирнов, Д.Іловайський, А.Барбашев, М.Грушевський, В.Пічета, В.Ігнатовський, М.Чубатий [196, с.45; 45, с.110-111; 46, с.251; 172, с.100-102, 104-105, 239, прим.158; 85, с.168; 41, с.30-31; 42, с.25; 146, с.86; 155, с.423; 66, t.IV, с.127; 149, с.18; 91, с.59; 198, t.CXXXIV-CXXXV, с.25]. Це зазвичай

супроводжувалося сентенціями щодо анархії та безладу в тогочасній Польщі і взагалі її “жалюгідного стану” в докревську добу. (Як буде показано нижче, в польській історіографії панували подібні оцінки ситуації, в якій знаходилося ВКЛ напередодні 1385 р.). Хіба що І.Філевич дотримувався протилежної точки зору [193, с.54]; взаємовиключні думки з цього приводу були висловлені (в одній і тій самій праці) Ф.Леонтовичем [124, №3, с.56-57, №6, с.295, №7, с.1].

Факт польської ініціативи в даному питанні визнавали К.Шайноха й С.Смолька, згодом – Г.Ловмянський [200, т.I, с.478-479, т.II, с.4-5, 274; 248, s.93-94; 237, s.26]. Ця точка зору переважала і в радянській історіографії [125, с.18]; зараз її обстоюють Н.Яковенко, О.Русина [205, с.92; 165, с.67]. П.Лойкою була висловлена важка для розуміння теза, згідно з якою польська сторона нібито погодилася на унію з ВКЛ під “тиском” курії [130, с.76].

Натомість О.Галецький виступив продовжувачем поглядів А.-С.Нарушевича [216, s.103]; то менш, то більш рішуче до цього ж схилився й Л.Колянковський [224, s.30-31; 225, s.12-15]. Неможливим вважав остаточне з’ясування даного питання Г.Пашкевич [243, s.201-203]. Дещо інакше розставив акценти А.Левицький: на його думку (заперечену А.Прохаскою [246, s.540]), саме Йогайлі значною мірою належить геніальна “ягеллонська ідея” унії [234, s.1-3, 5, 11-12, 19, 26-27, 47, 49, 291, prz.8]. Цей погляд значною мірою суперечив традиційній оцінці Ольгердовича, піддунтям якої стала характеристика, дана йому Длугошем. Останній, взагалі неприязно налаштований до династії Ягеллонів, звинувачував Йогайлу в “ледачості” та інших вадах, особливо помітних на тлі “блискучої” постаті Витаутаса [17, t.V, s.384, 494-497; 234, s.12, 32-33; 228, s.238-240]. Погляд Длугоша був надовго успадкований польською, а тим більше – східнослов’янською литуаністикою. Лише одиниці, наприклад, Д.Ловайський та Н.Рожков, визнавали Йогайлу непересічною особистістю [85, с.171; 162, с.109; 163, с.281].

(Надалі цей погляд обґрунтовували Колянковський та Кучинський, хоча й не уникли при цьому перебільшень у протилежний бік). Втім, варто поставити собі питання: якби Йогайла прийняв православ’я та одружився з дочкою Дмитра Івановича московського, чи були б такими вбивчими його характеристики як людини і політичного діяча в східнослов’янських історіографіях?

На початку 1385 р. Йогайла вислав до Кракова посольство на чолі зі Скіргайлою, яке мало просити руки Ядвіги; звідти воно (крім Скіргайли) здійснило подорож до Угорщини, до матері Ядвіги – королеви Ержебет, від якої дістало остаточну згоду на шлюб. До ВКЛ посли повернулися разом із представниками малопольських магнатів. 14 серпня 1385 р. у Креві Йогайла видав грамоту з підтвердженням зобов’язань, прийнятих його посланцями (її оригінал зберігся в архіві краківського капітулу). Вел. князь обіцяв хреститися сам і охрестити власних нехрещених братів і решту підданих; повернути ВКЛ і Польщі землі, втрачені ними раніше; сплатити 200 тис. флоринів Вільгельмові австрійському за розрив його заручення з Ядвігою; звільнити всіх бранців-християн, насамперед поляків; нарешті, назавжди прилучити свої володіння до Корони – “*terras suas Lithvanie et Russiae coronae regni Poloniae perpetuo applicare*” [21, №507, s.254-255; 20, т.II, №III, p.4-5, т.VI, №XXI, p.8; 13, №1, s.1-3; 17, т.IV, s.423-424].

Малопольські пани, зламавши спротив Ядвіги й Вільгельма, вирядили до Йогайли послів, які 11 січня 1386 р. у Вовковиську оголосили вел. князеві про його обрання польським королем та запросили на сейм до Любліна. Ольгердович, зі свого боку, підтвердив тоді дані в Креві обіцянки [16, №CLXX, p.337-338; 21, №513, s.257-258; 20, т.XII, №6, p.7-8; 13, №2, s.3-4]. 2 лютого на Люблінському сеймі елекцію Йогайли було затверджено. 15 лютого в Кракові його охрещено під іменем Владислава, а 18 – обвінчано з Ядвігою; 4 березня відбулася коронація Йогайли. Новий король підтвердив

права польських станів. Князі, що прибули разом із Йогайлою (Скіргайла, Витаутас, Михайло Явнутович і Федір Любартович), мусили лишитися в Кракові як заручники.

Таким чином, Кревська грамота 1385 р. є першим унійним актом. Однак неважко помітити, що частина його пунктів сформульована доволі неясно; до того ж важливим є той факт, що маємо справу лише з попередньо даними Йогайлою обіцянками. На цій підставі А.Прохаска в 1914 р. висловив припущення, згідно з яким у 1386 р. Йогайлою було видано окремих акт із обіцянкою інкорпорації ВКЛ до Корони; останній, однак, не зберігся. Я.Якубовський також вважав, що між шлюбом і коронацією Ольгердович дав письмову обіцянку, яка стосувалася “втління” його володінь до Польщі та християнізації підданих [222, s.143-146]; К.Ходиницький визнавав можливість цього в якості гіпотези [214, s.100]. Віддав данину подібним здогадам і М.Чубатий, стверджуючи, що Кревська грамота являла собою не сам акт злуки, а лише прелімінарну угоду; формальний договір, очевидно, було укладено в лютому 1386 р. у Любліні чи в Кракові [198, т.СXLIV-SXLV, с.62-64, 69, 82, 106]. На думку Г.Ловмянського, тоді дійсно могла постати угода, яка, однак, не набрала форми офіційного акту [236, s.82-99, 141-142]; відкидали навіть можливість подібної домовленості Я.Адамус та Г.Пашкевич [243, s.237-242; 244, s.4, 6-7, 13].

В.Коцовський та М.Грушевський припустили навіть, що сам Йогайла і литовсько-руські князі не повністю розуміли зміст прийнятих на себе зобов’язань [98, с.163-165; 66, т.IV, с.130-131]. З цим не погодився (в рецензії на “Історію України-Руси”) Л.Колянковський [226, s.362-363].

Спочатку піддавалися сумніву й деякі пункти, що містилися в Кревському акті. Так, Д.Зубрицький, а за ним І.Шараневич твердили, що Йогайла не міг обіцяти полякам прилучення всіх литовсько-руських земель до Корони, оскільки не володів усім ВКЛ [82, с.195, 197-198, 357; 201, с.252];

М.Дашкевич вважав, що угоду було укладено не навічно, а лише на час правління Йогайли [73, с.110]. В наш час білоруський історик В.Насевич припускає (втім, не наводячи аргументів), що відомий нині текст Кревської угоди не є автентичним і, можливо, сфальшований поляками по смерті Йогайли [144, с.125].

Проблема сутності договору 1385 р. у польській історіографії тривалий час не розглядалася докладно. За Й.Лелевелем, мало відбутися “втління” ВКЛ до Корони [231, s.129]. Є.Морачевський оцінював угоду як “позірне з’єднання”, “вічний мир”, укладений проти Ордену [239, s.181]. Як персональну унію, за якої ВКЛ мало зберегти внутрішню автономію, визначали цю злуку Т.Нарбут та Ю.Ярошевич [241, s.386; 223, s.75]. Остання точка зору здобула популярність у середовищі східнослов’янських істориків. Її обстоювали М.Погодін, І.Шараневич, М.Коялович, М.Дашкевич, Н.Молчановський, М.Владимирський-Буданов, І.Линниченко, Ф.Леонтович (характеризуючи Кревську угоду як “союзний акт”), Й.Малиновський; вона була поширена і в популярних працях [156, с.88; 201, с.148, 253, 255, 292; 103, с.145; 102, с.XL; 106, с.116; 73, с.121; 143, с.228; 166, с.345; 59, с.78; 57, с.75; 58, с.3; 127, с.193; 129, с.287; 128, с.40; 123, с.380; 124, №3, с.56, 62; 204, с.13; 155, с.423; 118, с.16; 139, с.56, 61, 99; 142, с.9]. За формулюванням В.Антоновича, в 1385 р. сталося об’єднання не держав, а династій; ВКЛ же й надалі лишалося самостійним державним утворенням, аж до 1569 р. [33, с.152; 34, с.217; 37, с.268; 36, с.667]. Дехто (Л.Крушинський, І.Житецький, В.Біднов, С.Томашівський) довільно визначав встановлений тоді зв’язок як федеративний [111, с.71; 80, с.19-20, 25; 43, с.19, 25, 49; 183, с.123-124, 137].

Утім, розповсюджені спроби кваліфікації литовсько-польських угод за допомогою модерної правничої термінології навряд чи є виправданими, на що в літературі неодноразово зверталася увага [220, s.3]. Окрім того, існує істотна різниця між

формально-юридичним змістом актів та їхньою практичною реалізацією у взаєминах ВКЛ та Корони. Неважко помітити, що вищенаведені висновки були наслідком не стільки аналізу змісту Кревської угоди, скільки дослідження фактичних взаємин між ВКЛ і Кораною, переважно доби правління в першому Витаутаса. Докладніше звернення як до тексту даних Йогайлою обіцянок, так і до історії литовсько-польських стосунків у перші поунійні роки, здійснене насамперед польськими дослідниками, призвело до цілком відмінних висновків. Починаючи з 1890-х рр., Ф.Конечний, а особливо А.Левицький наголошували на тому, що “літерою” досягнутих домовленостей передбачалося припинення існування ВКЛ як окремого державного організму та інкорпорація його земель до складу Польщі. Отже, про унію, зокрема персональну, тоді не йшлося. Лише згодом Витаутасові вдалося – фактично, а згодом і юридично – відновити самостійність Литовсько-Руської держави [227, s.33-34; 234, s.6-9, 12, 48, 285-286; 232, s.424, 436; 233, s.12]. (Цікаво, що в XVI ст. поляки, наполягаючи на довершенні литовсько-польської унії, також доводили, що остання спочатку була реалізована, і лише згодом фактично припинила існувати).

Треба визнати, що Левицьким було влучно вказано на помилку, якої припускалося багато істориків, насамперед східнослов'янських та німецьких. Вона полягала в розгляді історії литовсько-польських уній як лінійного процесу, тобто поступового неухильного обмеження самостійності ВКЛ. На зламі XIX-XX ст. вищезгаданий погляд здобув повне панування в польській литуаністиці (на цю тенденцію звернув увагу вже Б.Дундуліс [78, с.7]). Його дотримувалися А.Прохаска, С.Кутшеба (на його думку, про унію не може йтися аж до 1401 р.), О.Галецький [245, s.105; 173, с.65; 63, с.73; 211, s.6-7, 18; 113, с.120; 230, s.458, 474, 480-481; 229, s.25-26, 105; 220, s.5-6; 216, s.115]. Визначний історик права О.Бальцер ішов далі, твердячи, що між 1385

і 1569 рр. у литовсько-польських взаєминах не було жодної стадії, яка б юридично могла бути визначена як персональна чи реальна унія. Аргументом Бальцера була відсутність рівнорядності між державами, яку передбачає поняття унії [211, s.16-18].

Протягом даної доби польські дослідники дедалі рішучіше наполягали на такому трактуванні Кревської угоди. (Наприклад, той самий Бальцер кількома роками раніше визнавав угоду 1385 р. персональною унією [38, с.85, 210-211]). Ця “радикалізація” поглядів, принаймні частково, мала бути пов'язана із суспільно-політичною ситуацією, а саме тодішнім зростанням національної самосвідомості серед литовців, яка зрештою призвела до відродження незалежності Литви. Таким чином, маємо наочний приклад реалізації відомого принципу “історія – це політика, звернена в минуле”. (В якості аналогів можна назвати еволюцію оцінки В.М'якотиним українсько-московської угоди 1654 р. або сучасні спроби частини російських мовознавців повернутися до трактування української мови як “наріччя” російської).

Вищевикладена точка зору справила істотний вплив на східнослов'янські литуаністичні студії. Щоправда, приклади трактування Кревського акту як укладення персональної унії зустрічаємо й на початку XX ст. (в працях популярного характеру такий погляд трапляється досьогодні [158, с.407; 92, с.53]). Між іншим, деякими дослідниками в якості персональної унії кваліфікувався й зв'язок Малопольщі з Великопольщею [212, s.356; 134, с.28; 81, с.111]). Проте поступово помітну перевагу здобуває переконання в тому, що виконання умов угоди 1385 р. означало кінець державності ВКЛ. Так вважали, зокрема, всі провідні фахівці з литовсько-руської історії (М.Любавський, М.Грушевський, А.Пресняков, В.Пічета, І.Лаппо, М.Довнар-Запольський) [132, с.12, 17, 819; 135, с.43; 133, с.67; 66, т.IV, с.100-101, 130, 135, т.V, с.63; 68, с.124; 160, с.78; 151, с.607; 152, с.358; 117, с.93; 115, с.100; 116, ч.1, с.115, ч.2, с.544-545;

183, с.124; 91, с.59-60; 75, с.94; 181, с.49; 202, с.180-181]. При цьому, на думку Пічети, реально замість інкорпорації постала персональна унія, оскільки знать ВКЛ саме так бажала розуміти укладену угоду [151, с.607; 152, с.358; 150, с.17; 148, с.85-86]; так вважав і Д.Дорошенко [77, с.105-106].

З відмінним поглядом виступив М.Чубатий. На його гадку, угода 1385 р. не передбачала інкорпорації Литовсько-Руської держави до Корони; не було це здійснено й фактично. Не йшлося й про персональну унію. За тлумаченням Чубатого, ВКЛ мало зберегти державну окремішність, але при цьому підпорядковувалося Польщі; це можна кваліфікувати як вічну реальну унію. По смерті Йогайли для ВКЛ мав бути обраний окремий правитель. На практиці ж кревські домовленості ніколи не виконувалися [198, т.СXLIV-СXLV, с.29, 66-69, 106]. Останню тезу Чубатого поділяли В.Пічета і І.Греков [154, с.184-185; 64, с.242-243].

Протягом 1930-х рр. у поглядах польських істориків на Кревську унію сталися істотні зміни. Л.Колянковський та Г.Ловмянський продовжували тлумачити її як інкорпорацію ВКЛ до Корони [224, с.34; 236]. Проте з часом така оцінка дедалі частіше піддавалася сумніву; так, зокрема, вважали С.Заянчковський, Е.Малечинська [258, с.372-374; 238, с.245]. Я.Адамус наполягав на відсутності інкорпораційного документу, оскільки Кревська грамота не являла собою правотворчого акту. Він також звернув увагу на те, що, ведучи війну з Литвою, Орден одночасно зберігав мир із Польщею [209, с.626-627]. Відмовившись від своїх попередніх поглядів, О.Галецький від середини 30-х рр. доводив, що події 1385 р. слід тлумачити як встановлення "ленної" залежності ВКЛ від Польщі. В якості доказу цього він вказав, що ключовий термін Кревського акту ("applicare") вжито в 1377 р. Лайошем I на означення ленної залежності від Угорщини подільських князів Олександра та Бориса Коріатовичів [219; 217, с.489-491]. З Галецьким погодився Г.Пашкевич [243, с.235, 242; 244, с.18]. Втім,

погляд, згідно з яким передбачалася (проте не була реалізована) інкорпорація литовсько-руських земель до Корони, і зараз поширений у польській історіографії [110, с.162].

На тому, що ВКЛ і після 1385 р. мало зберегти окремішність і цілісність, наполягали литовські історики [254, с.472-473; 78, с.11]. Німецький дослідник Й.Пфітцнер вважав, що новоутворений державний союз мав складатися з трьох рівнів: його "ядро" становила Корона, а власне ВКЛ, у свою чергу, займало подібне становище щодо Литовської Русі.

Нарешті, "інкорпораційна" концепція здобула перевагу в радянській історичній літературі, а також у сучасній вітчизняній історіографії [70, с.37, 44; 161, с.128; 56, с.246; 90, с.123; 125, с.18; 64, с.242-243; 195, с.11-12; 199, с.97-99, 135-136; 165, с.68, 78; 164, с.39; 93, с.97]. Щоправда, існує й думка щодо "напіввасального" статусу ВКЛ у складі утвореної в 1386 р. "конфедерації" [88, с.84].

Уявлення про Кревську угоду як персональну унію між ВКЛ та Польщею до певної міри ґрунтувалося на особливому становищі, яке займав тоді Скіргайла. Зокрема, 28 квітня 1387 р. Йогайла пообіцяв "держати ми его выше всей нашей братьи", а пізніше запевнив, що жоден інший Ольгердович не отримає Вільнюса [169, с.4; 20, т.ІІ, №ІХ, р.9; 1, №14; 221, dod., с.44]. "Великим князем" названо Скіргайлу в угоді між ВКЛ і Юрієм Святославичем смоленським від 17 вересня 1386 р. Тією чи іншою мірою на користь того, що Скіргайла був тоді вел. князем Литви, промовляє ще низка джерельних свідчень (литовсько-руські та великоруські літописи, Я.Длугош, М.Бельський, М.Стрийковський); у XVII ст. так вважали А.Вінок-Коялович та Ф.Софонович [9, с.64-65, 70, 88, 100, 113-114; 8, с.66; 3, с.92; 6, стб.444; 7, с.213; 4, с.51; 5, т.ХІ, с.91-92; 17, т.ІV, с.449, 462; 15, с.479; 23, с.313; 22, с.81, 83; 25, р.1; 11, с.179-180]. Неясно висловився з цього приводу М.Кромер [19, с.723].

Литовським вел. князем вважали Скіргайлу низка польських дослідників (Є.-С.Бандтке, Й.Сенковський, М.Баліньський, І.Данилович, К.Шайноха, Ю.Шуйський, А.Мосбах, Т.-Є.Стецький, А.Прохаска) та Я.Каро [39, с.3-4, 6; 170, с.54; 210, s.123; 72, с.9; 21, s.266; 200, т.ІІ, с.263, 353-354, 377-378, 381, 386-387, 399, 534, 536; 95, с.28; 252, s.11; 213, s.42-43; 240, s.5; 251, s.43, 46; 20, t.VI, p.16]. Ця точка зору отримала значне поширення в східнослов'янській литуаністиці (насамперед серед авторів, що знаходилися під впливом польської інтелектуальної традиції). Її прийняли, зокрема, І.Боричевський, П.Долгоруков (він, щоправда, плував Скіргайлу з його братом Карігайлою (Коригайлом) Ольгердовичем [76, с.276, 278, 332-333, 336-337]), Й.Турчинович, Р.Шиманський, М.Смирнов, І.Беляєв, К.Бестужев-Рюмін [52, с.7, 25; 187, с.100; 186, с.101, прим.61; 253, s.4; 171, с.29; 172, с.195-196, 199, 211; 2, с.18; 46, с.261-262; 49, с.35]. "Окремим государем" вважав Скіргайлу Д.Зубрицький [82, с.359].

На дану обставину М.Смирнов вказував як на доказ того, що Кревська угода не мала наслідком інкорпорацію ВКЛ до Корони. Дослідник поставився з довірою до негативної характеристики Скіргайли, яка (так саме, як і аналогічні оцінки особистості Швітрігайли) постала в польських колах. Як наслідок, Смирнов твердив про його малу популярність у ВКЛ, а причиною гаданого призначення Скіргайли вважав особисту прихильність до нього Йогайли (яка дійсно мала місце. – В.В.). Слідом за Стрийковським [22, s.83], Смирнов визнавав наявність у Скіргайли наміру вбити Витаутаса, пояснюючи це тим, що останній сподівався внаслідок Кревської угоди стати вел. князем [172, с.196, 199-200, 202-203, 223]. Ще раніше М.Коялович твердив, нібито сам Йогайла обіцяв, ставши польським королем, передати ВКЛ Витаутасові, і що ця угода зберігалася в коронному архіві [104, с.6; 102, с.XLVIII, прим.2].

М.Максимович, а згодом В.Антонович (вочевидь, недоглядом) називали Витаутаса

вел. князем, торкаючись подій 1386 р. [138, с.169; 35, с.262]; те ж (під 1388 р.) зустрічаємо в С.Бершадського [10, с.2]. Не може не дивувати, що Й.Малиновський вже наприкінці 1920-х рр. твердив, нібито в 1386 р. вел. князями були і Витаутас, і Скіргайла [141, с.51]; цілком очевидно, що в даному випадку йдеться лише про почесне титулування.

Однак, за свідченням Б.Ваповського, брат Йогайли був лише намісником, що порядкував у ВКЛ за його відсутності, але не вел. князем [24, s.90]. Можливо, ця звістка справила вплив на дослідників, які спробували виробити компромісний погляд на статус Скіргайли між 1386 і 1392 рр. На думку Й.Лелевеля та А.Коцебу, він був намісником з великокнязівським титулом [231, s.131; 120, с.88, 91, 102; 101, с.35-36]. (Не варто забувати, що термін "намісник" ніс тоді й інше семантичне навантаження, окрім загальноприйнятого зараз. Могло йтися не лише про представника центральної влади в області чи місті, а й про тимчасового заступника когось, навіть правителя). Ця точка зору була перейнята С.Соловійовим [180, с.23; 176, кн.ІІ, с.294] (в одній із праць замість Скіргайли ним помилково названий Швітрігайла [177, с.95]).

Т.Нарбут, судячи з усього, вважав, що Скіргайла спочатку був намісником у ВКЛ, а згодом отримав від Йогайли великокнязівську гідність [241, t.V, s.ІІІ, 396, 415-416, 460]. В якості то вел. князя, то намісника згадують цього Ольгердовича І.Шараневич, М.Коялович, Ф.Чарнецький, І.Чистович, Д.Іловайський, Я.Якубовський [201, с.274-275, 277, 281, 285; 103, с.151; 102, с.XLVIII; 196, с.46, 54; 197, с.47-48, 133; 85, с.173, 177; 206, №6, с.264, прим.1]. Не відмовляючи Скіргайлі у великокнязівському титулі, К.Стадницький водночас фактично визнавав, що той не був справжнім вел. князем [249, s.266-271]. Погляд Лелевеля і Коцебу згодом підтримав О.Бальцер [211, s.7].

Нарешті, частина дослідників не вважала Скіргайлу вел. князем, згадуючи лише про його намісництво в литовсько-

руських землях. Серед них мають бути названі Н.Карамзін, Д.Бантиш-Каменський, Н.Полевой, М.Костомаров, з польських істориків – Ю.Ярошевич [94, с.86; 40, с.25; 157, с.172; 99, с.20; 100, с.31; 223, с.51; 112, с.42]. Те саме спостерігаємо в рецензії М.Кояловича на монографію М.Смирнова [107, с.154]; згодом він повернувся до свого попереднього погляду [106, с.121]. Намісником вважав Скіргайлу й В.Антонович [33, с.155; 35, с.233; 174, с.10].

Докладну аргументацію на користь того, що Скіргайла не був вел. князем, першим навів А.Барбашев. Зокрема, він вказав на те, що Ольгердович ніколи не титулювався литовським вел. князем, а також не володів Вільнюсом; цим містом управляли призначені Йогайлою поляки (спочатку підканцлер Миколай Москожевський, а згодом Яшко Олесницький) [41, с.39, 66, 137-140; 42, с.26]. Майже одночасно в польській історіографії з аналогічним твердженням виступив Ю.Вольф [256, с.146-149; 255, с.338], підтриманий А.Прохаскою та А.Левицьким [247, с.328; 245, с.95-99; 234, с.14-16, 48, 286, 293, ргз.3, с.294, ргз.14; 233, с.13; 232, с.424; 173, с.66-67; 63, с.73-75], а пізніше – С.Кутшебою й Г.Ловмянським [229, с.106; 230, с.475; 237, с.47]. Лише намісником визнав цього князя К.Бестужев-Рюмін, тим самим відмовившись від свого давнішого погляду (це було зроблено в рецензії на популярний нарис П.Брянцева [53, с.213], що спонукало останнього наслідувати приклад Бестужева-Рюміна [54, с.48]); те саме зробили М.Ясинський, М.Грушевський, М.Максимейко, П.Клепатський, С.Томашівський [207, с.53; 50, с.454; 51, с.498; 66, т.IV, с.469; 60, с.23-24; 147, с.4, 7-8; 137, с.9; 96, с.XXIII; 183, с.124]. Значну увагу приділив доведенню цього факту М.Чубатий [198, т.CXLIV-CXLV, с.70-72]. При цьому Прохаска і Грушевський, на противагу Барбашеву, Вольфу та Левицькому, наголошували, що статус Скіргайли все ж відрізнявся від того, який мали польські намісники Вільнюса; на їхню

думку, цей князь був заступником Йогайли в загальних справах ВКЛ.

Варто зазначити, однак, що більш поширеним у східнослов'янській литуаністиці лишився погляд на Скіргайлу як на вел. князя Литви. Цікаво, що так, на відміну від свого вчителя, вважала переважна більшість учнів Антоновича (М.Дашкевич, Н.Молчановський, О.Андріяшев, П.Іванов, В.Данилевич) [73, с.121-122; 143, с.231, 246; 32, с.228; 84, с.32-33; 83, с.255, 257-258; 71, с.169-170], причому як до, так і після появи досліджень Барбашева та Вольфа. Аналогічної думки дотримувалися А.Лонгінов, М.Любавський, Н.Тихомиров, Є.Голубинський – хибно твердячи, начебто збереження на чолі ВКЛ окремого вел. князя, під зверхністю польського короля, являло одну з умов угоди 1385 р., Ф.Леонтович, М.Довнар-Запольський, Й.Малиновський, В.Пічета, а також автори численних праць популярного характеру [131, с.114; 145, с.137; 48, с.68; 146, с.93; 134, с.40; 44, с.128; 182, с.126; 62, с.336, прим.1, с.491, прим.2, с.900; 123, с.64, 82, 95, 158, 240; 121, №5, с.250; 122, с.15, 28; 74, с.717; 140, с.129; 118, с.18; 126, с.28; 153, с.218, 223].

Пізніше переважав погляд на Скіргайлу як намісника Йогайли у ВКЛ [119, с.63; 78, с.12; 89, с.54; 188, с.121; 47, с.38; 199, с.100, 135, 138]. Втім, приклади визнання його литовським вел. князем (що, вважаю, є помилковим) зустрічалися й тоді, і в сучасних білоруській та вітчизняній історіографіях [136, с.186-187; 114, с.125; 61, с.151; 144, с.128, 132; 205, с.135]. Трапляються й твердження про боротьбу (починаючи з 1389 р.) за великокнязівську гідність між Скіргайлою та Витаутасом [31, с.44].

За повідомленням Длугоша, наприкінці 1390 р. Скіргайлу було відсторонено від управління литовсько-руськими землями [17, т.IV, с.464]; цю звістку повторив Б.Ваповський [24, с.91, 98]. Невідповідність цього уявлення історичним реаліям була доведена М.Смирновим, який вказав на підтвердження Йогайлою 25 травня 1391 р. дотеперішнього статусу Скіргайли [21, т.I,

№611, s.290; 20, t.II, №XVII, p.15-16; 172, c.257-258, прим.357]. (Втім, А.Барбашев і надалі йшов за Длугошем, твердячи, що в 1390 р. не тільки Вільнюс, а й усе ВКЛ було передано в управління Яшкові Олесницькому [41, с.57-58, 144]).

В літературі неодноразово справедливо зазначалося, що вельми важко розрізнити, які саме дії протягом аналізованої доби вчинялися Йогайлою в якості литовського вел. князя, а не польського короля. Наприклад, це стосується надання в 1391 р. Янушеві черському Дорогичина, Мельника та Бельська [18, №СХХ, s.111-113]. (Це мало полішити взаємини з молодшим братом Януша – колишнім претендентом на польську корону і руку Ядвіги Земовитом плоцьким; ще в 1388 р. Йогайла видав за нього свою сестру Олександрю). Протилежні думки було висловлено з приводу присяжних грамот литовсько-руських обласних князів. Нагадку М.Максимейка, Йогайла отримувач їх у якості короля [137, с.7, 17] (так саме вважав І.Греков [64, с.183, 196]), а за М.Чубатим – як вел. князь [198, т.СXLIV-SXLV, с.92-96, 106]. Більше того, в 1393 р. Ядвіга підтвердила за острозьким князем Федором його володіння з обов'язком служби Короні [12, t.V, №XX, s.25-26; 14, t.I, №XVI, s.15-16]. На цій підставі К.Стадницький, а за ним Т.-Є.Стецький, О.Андріяшев вважали, що в 1386 р. Острозьке князівство перейшло від ВКЛ до Польщі [250, t.II, s.163, 173; 251, s.42-43; 32, с.3, 229-230]; із запереченням цього виступив Ф.Леонтович [123, с.289-290].

Не дивно, що в літературі популярного характеру ВКЛ і Корона від 1386 р. дуже часто трактувалися в якості “Польсько-Литовської” (або “Польсько-Литовсько-Руської” [86, с.XVI]) держави. Про “Литовсько-Польську державу” писав і П.Клепатський [96, с.29]; дещо екзотичне визначення (“Польсько-Литовська імперія”) було запропоноване С.Томашівським [183, с.123-124, 137]. Також твердилося про встановлення польської влади над литовсько-руськими землями [30, с.131; 28, с.180; 27, с.394; 29, с.464; 26, с.570]. При цьому польські автори насамперед

спиралися на формулювання, які містилися в Кревському акті; що ж до їхніх російських колег, то значну роль, вважаю, мали відігравати особливості національного менталітету, відповідно до яких одній особі монарха мала відповідати одна держава. Втім, варто зазначити, що в багатьох працях годі спостерегти послідовний погляд стосовно того, про одну чи дві держави все ж має йтися.

Що до оцінок історичного значення Кревської угоди, то тут східнослов'янські дослідники, на противагу полякам, не шкодували епітетів, змальовуючи катастрофічність її наслідків. Проти “апофеозу” в польських оцінках унії виступав М.Грушевський [69, с.193]. Наголошувалося на перериванні “природного” розвитку Литовсько-Руської держави (який, на думку більшості авторів, мав призвести до “зрушення” етнічних литовців) [146, с.3, 46; 115, с.100]. Кінцем “історичного руху” Литви вважав 1385 р. С.Соловйов [176, кн.III, с.149]. За його оцінкою, “литовські князі продали свою могутність за престол польський”; писав він і про “фатальний шлюб”, і про “нещасний зв'язок” між ВКЛ і Коронаю [175, с.214; 180, №11, с.14; 178, с.141; 179, с.286]. В.Антонович вважав, що унія загальмувала природний розвиток ВКЛ, оскільки сили останнього тепер спрямовувалися на самозахист від польських зазіхань [35, с.230].

М.Дашкевич, а пізніше – М.Грушевський визначали всю подальшу історію ВКЛ (до 1569 р., тобто майже протягом двох століть) як “добу агонії” [73, с.109; 168, с.19; 167, с.10; 66, т.IV, с.184]. (Слід, однак, визнати слушність спостережень сучасних дослідників М.Крома, О.Русиної; за ними, протягом кінця XIV та XV ст. марно шукати слідів реального занепаду ВКЛ [108, с.5-6; 109, с.10-12; 165, с.6]).

Не бракувало й відверто сумнівних оцінок подій 1385-1386 рр.: так, митрополит Йосиф твердив, нібито це врятувало Польщу від понімення [87, т.II, с.558]; А.Барбашев гадав, що метою поляків уже тоді було

сприяння посиленню литовського боярства на шкоду великокнязівській владі [42, с.123-124]. Відверто дивує обстоювання М.Владимирським-Будановим тези, згідно з якою пізнішालитовсько-московська боротьба також частково була наслідком унії; в цьому протистоянні ВКЛ начебто відстоювало “чужі інтереси” [58, с.3]. Насправді ж, як відомо, Москва і взагалі великоруські землі до Кревської угоди перебували далеко поза обрями польської зовнішньої політики (чого ніяк не можна сказати про литовську). Нарешті, Н.Устрялов намагався довести, що головна мета польської сторони від самого початку знаходилася в площині не політичних, а релігійних взаємин, і полягала в унії церков. Цей погляд було прийнято М.Кояловичем та деякими іншими авторами [191, ч.І, с.304, ч.ІІ, с.100; 104, т.І, с.ІІ-ІV, 7 і далі].

Різко негативне ставлення абсолютної більшості східнослов'янських дослідників до наслідків литовсько-польської унії трансформувалося в намагання багатьох із них довести “випадковий” характер цієї події, оголосити її особистою справою Йогайли. Першим чітко висловив подібний погляд Н.Устрялов [190, с.431; 191, ч.І, с.15-16; 189, с.18]. Такої ж думки дотримувалися С.Соловйов (зазначаючи, що для Йогайли Витаутас був суперником, “від властолюбства якого благородно було забезпечити себе іншим престолом”), М.Коялович (обстоюючи брак “будь-яких глибоких міркувань” у діях правителя ВКЛ), І.Філевич, О.Єфименко; її було запозичено й авторами численних праць популярного характеру [180, №11, с.14, 20; 176, кн.ІІ, с.372; 104, т.І, с.243, прим.18; 105, с.8; 159, с.20; 194, с.131; 192, с.2, 53; 193, с.2, 9; 79, с.85]. Про “механічне з'єднання” внаслідок “дипломатичної інтриги” писав В.Ключевський [97, с.88]. В той же час деякі зауваження названих істориків протирічать задекларованій ними позиції. Так, Філевич визнавав, що міцне примирення було тоді необхідне і ВКЛ, і Польщі [192, с.1-2].

Інакше розставив акценти І.Шараневич, наполягаючи (поза сумнівом, під впливом польської інтелектуальної традиції) на “вищих політичних мотивах” рішення Йогайли [201, с.251]; згодом цю оцінку повторив В.Біднов [43, с.19]. Деяко парадоксальні, проте слухні міркування з цього приводу висловив М.Смирнов: на його думку, ворожі взаємини Польщі з ВКЛ протягом кількох попередніх десятиліть мусили зрештою породити в малопольських магнатів ідею про необхідність встановлення дружби між ними [172, с.99-101].

Із запереченням трактування унії як лише приватної справи Ольгердовича виступили А.Трачевський, В.Васильєвський, К.Бестужев-Рюмін, М.Максимейко, Ф.Леонтович, вказуючи на її спрямованість проти Ордену – головної загрози для етнографічної Литви [185, с.ХVІ; 55, с.16; 49, т.ІІ, вып.1, с.32; 137, с.8-9, 41; 124, 1908, №3, с.56]. Перший, слідом за багатьма польськими дослідниками, наголошував і на тодішньому критичному становищі ВКЛ. Дехто з авторів нефахових праць ішов задалеко, приписуючи ВКЛ і навіть Польщі “острах” не тільки перед Орденем, а й Москвою [203, с.14].

Теза про “випадковість” Кревської унії, однак, і надалі знаходила оборонців. Показово, що марксистські історіософські настанови не завадили Н.Рожкову віддати данину цьому традиційному для російської історичної літератури погляду [162, ч.ІІ, вып.2, с.109; 163, т.І, с.281]. Ще яскравішим прикладом є позиція М.Грушевського. Він докладно зупинився на мотивах, що спонукали до унії і Йогайлу, і малопольських панів, які шукали опертя проти Угорщини та великополян (такий саме погляд висловив і А.Пресняков [160, т.ІІ, вып.1, с.77]). Проте український історик усе ж вбачав у ній “чисто династичну” подію і навіть “неочікувану дипломатичну комбінацію” [66, т.ІV, с.125-127; 68, с.123; 67, с.23; 65, с.10]. Навпаки, доводив історичну обумовленість подій 1385-1386 рр. Д.Дорошенко [77, с.105].

Як і слід було очікувати, польська історіографія цілком відмінно, в порівнянні зі східнослов'янськими, оцінювала ступінь закономірності постання унії між ВКЛ та Короною. Г.Пашкевич твердив навіть, що правляча у ВКЛ династія потребувала тоді порятунку, аби її не спіткала доля варягів; подібні – гадаю, сумнівні – твердження трапляються і в сучасній вітчизняній літературі [93, с.103]. Заперечуючи випадковість даної події, А.Левицький характеризував її ідею як “цілком оригінальний і новий витвір людської думки”, “нову дорогу в цивілізаційній праці” [235, с.310]. Що до вищезгаданої надмірної драматизації зовнішньо- і внутрішньополітичного становища ВКЛ напередодні 14 серпня 1385 р. у польській історіографії, то вона бере відлік, як мінімум, від праці А.-С.Нарушевича [242, т.Х, с.200-202]. Це мусило доводити відсутність історичної альтернативи литовсько-польській унії. Проте насправді, як зауважив Я.Адамус, ситуація, в якій знаходилася Литовсько-Руська держава, не була такою вже катастрофічною [208, с.403]. Дійсно, особиста влада Йогайли після усунення Кястутіса й ліквідації вільнюсько-тракайського “дуалізму” значно посилилася. Безпідставною є й гіперболізація негативних наслідків Куликовської битви 1380 р. для ВКЛ; навпаки, погром Москви Токтамишем у 1382 р. і встановлення приязних взаємин між ним та Йогайлою зробили ситуацію на східному кордоні значно безпечнішою. Єдину загрозу тепер становили Витаутас та Орден, вірний своїй політиці, – запобігати надмірному посиленню ВКЛ. Однак перебіг бойових дій 1383-1384 рр. не був надто успішним для союзників. До того ж не треба забувати, що претензії Витаутаса і його підтримка в суспільстві були тоді набагато скромнішими, ніж під час його другої “еміграції” (1390-1392 рр.). Ішлося не про захист литовсько-руської державності, який став актуальним після Кревської унії, а про особисту справу Кейстутовича – повернення батьківської спадщини, насамперед Тракая.

Як слушно зазначали Ф.Конечний та С.-М.Кучинський, про Вільнюс і верховну владу у ВКЛ тоді не могло бути й мови [227, с.13-15; 228, с.237]. Влітку ж 1384 р., як відомо, Йогайлі вдалося досягти порозуміння з двоюрідним братом, який розірвав союз із Орденом і прибув до Литви.

Вищевикладене не означає, однак, що слід реанімувати уявлення про “випадковість” литовсько-польської унії. Адже, якщо вона, попри наявність численних ворогів і всередині ВКЛ, і поза його межами, збереглася протягом майже двох століть, зрештою призвівши до ліквідації литовської незалежності, цілком очевидно, що підґрунтя унії було значно серйознішим, аніж особисті прагнення Йогайли чи його малопольських контрагентів.

Таким чином, як і можна було очікувати а рїогї, коло питань, пов'язаних із Кревською угодою 1385 р., надзвичайно широко відбилось в східнослов'янській литуаністиці досліджуваної доби. Однак тривалий час (до кінця ХІХ ст.) справжнього аналізу як змісту домовленостей, так і ступеню їхньої реалізації майже не спостерігаємо; замість цього висловлювалися переважно стереотипні оцінки, сперті на значно пізніші реалії литовсько-польських взаємин. Звернення ж до безпосереднього вивчення Кревського акту та пов'язаного з ним комплексу джерел значною мірою являло “відповідь” на “виклик” з боку польської історіографії. Як наслідок, відбувається (хоча й не загальний) відхід від хибного трактування угоди 1385 р. як персональної унії, а Скіргайли – як литовського вел. князя. При цьому мало місце запозичення репрезентантами східнослов'янських історіографій частини тез, висловлених у тогочасній польській литуаністиці, а отже, певне зближення на цій базі дослідницьких позицій. Проте наступний (1930-і рр.) етап еволюції уявлень про Кревський договір уже став справою переважно польських істориків, з огляду на фактичне призупинення литуаністичних студій на радянських теренах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Палеографические снимки с русских грамот преимущественно XIV века / Под ред. А.И.Соболевского и С.Л.Пташицкого. – СПб., 1903.
2. Памятники дипломатического и судебно-делового языка русского в древнем Галицко-Володимирском княжестве и в смежных русских областях, в XIV и XV столетиях / Изд. Я.Ф.Головацким. – Л., 1867.
3. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.IV. Новгородские и псковские летописи. – СПб., 1848.
4. ПСРЛ. – Т.VIII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. – СПб., 1859.
5. ПСРЛ. – Т.XI-XII. Патриаршая или Никоновская летопись. – М., 1965.
6. ПСРЛ. – Т.XV. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью. – СПб., 1863.
7. ПСРЛ. – Т.XXV. Московский летописный свод конца XV века. – М.-Л., 1949.
8. ПСРЛ. – Т.XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. – М., 1975.
9. ПСРЛ. – Т.XXXV. Летописи белорусско-литовские. – М., 1980.
10. Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – Т.I. С.А.Бершадский. Документы и регесты к истории литовских евреев. 1388-1550. – СПб., 1882.
11. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992.
12. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie. – T.V. – Lwow, 1875.
13. Akta unji Polski z Litwa. 1385-1791 / Wyd. St.Kutrzeba, W.Semkowicz. – Krakow, 1932.
14. Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. – T.I. 1366-1506. – Lwow, 1887.
15. [Bielski Marcin] Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K.J.Turowski. – T.I. – Sanok, 1856.
16. Codex diplomaticus Poloniae quo continentur privilegia regum Poloniae, magnorum ducum Litvaniae, bullae pontificum nec non jura a privatis data illustrandis domesticis rebus gestis inservitura adhuc nusquam typis exarata, ab antiquissimis inde temporibus usque ad annum 1506. – T.III / Ed. J.Bartoszewicz. – Varsaviae, 1858.
17. Długosza Jana kanonika krakowskiego Dziejow polskich ksiag dwanascie // idem. Dzieła wszystkie / Wyd. A.Przedziecki. – T.IV. – Krakow, 1868; T.V. – Krakow, 1869.
18. Kodeks dyplomatyczny ksiestwa Mazowieckiego, obejmujacy bulle papiezow, przywileje krolow polskich i ksiazat mazowieckich, tudziez nadania tak korporacyj jako i osob prywatnych / Wyd. J.T.Lubomirski. – W., 1863.
19. [Kromer Marcin] Kronika polska Marcina Kromera biskupa warminkiego. – Sanok, 1857.
20. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – T.II. Codex epistolaris saeculi XV. 1384-1492 / Ed. A.Sokolowski, J.Szujski. – Cracoviae, 1876; T.VI. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376-1430 / Ed. A.Prochaska. – Cracoviae, 1882; T.XII. Codex epistolaris saeculi XV. T.II. 1382-1445 / Ed. A.Lewicki. – Cracoviae, 1891.
21. Skarbiec diplomatow papiezkich, cesarskich, krolewskich, ksiazecznych, uchwal narodowych, postanowien roznych wladz i urzedow poslugujacych do krytycznego wyjasnienia dziejow Litwy, Rusi Litewskiej i osciennych im krajow / Zebr. I.Danilowicz; wyd. J.Sidorowicz. – T.I. – Wilno, 1860.
22. Strykowski Maciej. Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi. – T.II. – W., 1846.
23. Strykowski Maciej. O poczatkach, wywodach, dzielnosciach, sprawach rycerskich i domowych slawnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od zadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bozego a uprzemie pilnego doswiadczenia. – W., 1978.
24. [Wapowski Bernard] Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego ksiestwa Litewskiego od roku 1380 do 1535. Przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego / Wyd. M.Malinowski. – T.I. – Wilno, 1847.
25. Wiiuk-Koialowicz Albert. Historia Litvanae. – Pars II. De rebus Litvanorum a conjunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum. – Antverpiae, 1669.
26. Аксаков И.С. В чем вина России перед Польшею? // він же. Сочинения. – Т.III. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос. – М., 1886. – С.568-583.
27. Аксаков И.С. Заслуги русской журналистики в вопросе о Западнорусском крае // там саме. – С.389-395.
28. Аксаков И.С. Каково должно быть положение поляков в Украине // там саме. – С.176-185.
29. Аксаков И.С. Католицизм самое могучее средство ополячения // там саме. – С.463-471.
30. Аксаков И.С. По поводу письма Ригера о польском вопросе // там саме. – С.126-134.
31. Александров Д.Н., Володихин Д.М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII-XVI веках. – М., 1994.
32. Андрияшев А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К., 1887.
33. Антонович В.Б. История Литовской Руси. Лекции 1881-1882 г. (Литограф. изд.). – К., 1882.
34. Антонович В. Историчні байки п. Маріяна Дубецького. (З приводу праці про початок Запоріжжя) // він же. Твори. Повне видання. – Т.I. – К., 1932. – С.211-227.
35. Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362-1569) // він же. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – Т.I. – К., 1885. – С.221-264.
36. [Антонович В.Б.] В.А. [Рец.:] С.А.Бершадский. Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии (1388-1569 г.). СПб. 1883 // Киевская старина (далі – КС). – 1883. – №12. – С.665-671.
37. [Антонович В.Б.] В.А. [Рец.:] Pulaski K. Szkice i poszukiwania historyczne. Krakow. 1887 // там саме. – 1889. – №1. – С.267-272.

38. Бальцер О. К истории общественно-государственного строя Польши. – СПб., 1908.
39. Бандтке Г.С. История государства Польского. – Т.П. – СПб., 1830.
40. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993.
41. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы. (1410 г.). – СПб., 1885.
42. Барбашев А. Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410-1430. (Очерки литовско-русской истории XV в.). – СПб., 1891.
43. Беднов В.А. Православная церковь в Польше и Литве. (По Volumina legum). – Екатеринбург, 1908.
44. Белов Е.А. Русская история до реформы Петра Великого. – СПб., 1895.
45. Беляев И.Д. Очерк истории Северо-Западного края России. – Вильна, 1867.
46. Беляев И. Рассказы из русской истории. – Кн. IV. – Ч.1. История Полотска, или Северо-Западной Руси, от древнейших времен до Люблинской унии. – М., 1872.
47. Беляева С.А. Южнорусские земли во второй половине XIII – XIV в. (По материалам археологических исследований). – К., 1982.
48. Беляшевский Н. Монетные клады Киевской губернии. – К., 1889.
49. Бестужев-Рюмин К. Русская история. – Т.П. – Вып. I. – СПб., 1885.
50. Бестужев-Рюмин К. [Рец.:] Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы. (1410 г.). СПб. 1885 // Известия С.-Петербургского Славянского благотворительного общества. – 1885. – №10. – С.453-454.
51. Бестужев-Рюмин К. [Рец.:] Брянцев П.Д. История Литовского государства с древнейших времен. Вильна. 1889 // Журнал министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – Ч.СCLXIII. – 1889. – №6. – С.492-505.
52. Боричевский И. Православие и русская народность в Литве. – СПб., 1851.
53. Брянцев П.Д. История Литовского государства с древнейших времен. – Вильна, 1889.
54. Брянцев П.Д. Очерк древней Литвы и Западной России. – Вильна, 1891.
55. Васильевский В.Г. Очерк истории города Вильны // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н.Бапошковым. – Вып. V. – СПб., 1872. – С.9-80.
56. Вернадский Г.В. Монголы и Русь. – Тверь-М., 1997.
57. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века // Архив Юго-Западной России. – Ч. VII. – Т. I. – К., 1886. – С. I-II, 1-85.
58. Владимирский-Буданов М.Ф. Население Юго-Западной России от половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.). – К., 1891.
59. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права по лекциям. – Вып. I. История русского государственного права. – К., 1886.
60. Воеводский В.Ф. Великий князь литовский Витовт и его время: Реферат. – СПб., 1907.
61. Войтович Л.В. Генеалогия династий Рюриковичів і Гедиміновичів. – К., 1992.
62. Голубинский Е. История Русской церкви. Период второй, московский. – Т. II. От нашествия монголов до митрополита Макария включительно. – Половина I. – М., 1900.
63. Грабеньский В. История польского народа. – СПб., 1910.
64. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв.). – М., 1975.
65. Грушевський М. Економічний і соціальний перелом XV-XVII вв. // він же. Студії з економічної історії України. – К., 1918. – С.3-81.
66. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. IV. XIV-XVI віки – відносини політичні. – К., 1993; Т. V. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. – К., 1994.
67. Грушевський М. Новіша література по історії В. кн. Литовського. Критичний огляд // Український науковий збірник. (Видання УНТ у Києві). – Вып. II. – М., 1916. – С.21-39.
68. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – СПб., 1904.
69. Грушевський М. [Рец.:] Prochaska A. Unie Kalmarska i Jagiellonska (PPw. 1904) // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (далі – ЗНТШ). – T.LXXVI. – 1907. – С.193-194.
70. Гуслистий К. Нариси з історії України. – Вып. II. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.). – К., 1939.
71. Данилевич В. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. – К., 1896.
72. Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и Литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П.Редкиным. – Т. I. – М., 1841.
73. Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К., 1885.
74. Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – Т. I. – К., 1901.
75. Довнар-Запольский М.В. История Белоруссии. – Мн., 2003.
76. Долгоруков П. Российская родословная книга. – Ч. I. – СПб., 1854.
77. Дорошенко Д. I. Нарис історії України в 2-х томах. – Т. I. (До половини XVII століття). – К., 1992.
78. Дундулис Б.И. Борьба Литвы за государственную самостоятельность в XV в.: Автореф. . . . докт. ист. наук. – Вильнюс, 1967.
79. Ефименко А.Я. История украинского народа. – Вып. I. – СПб., 1906.
80. Житецкий И. Смена народностей в Южной России. (Историко-этнографические заметки) // КС. – 1884. – №9. – С.1-26.
81. Зигель Ф. Исторический очерк местного земского самоуправления в Чехии и Польше // Сб. статей по славяноведению, посвященный В.И.Ламанскому. – СПб., 1883. – С.99-118.
82. Зубрицкий Д. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси. От

- водворения христианства при князьях поколения Владимира Великого до конца XV столетия. — М., 1845.
83. Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. — О., 1895.
 84. Иванов П. Несколько слов по поводу сочинения А. В. Лонгинова: “Князь Федор-Любарт Ольгердович”. (Вильна, 1893 г.) // Чтения в Историческом обществе Несторалеписца. — Кн. VIII. — 1894. — С. 23-35.
 85. Иловайский Д. История России. — Т. II. Московско-литовский период или собиратели Руси. — М., 1884.
 86. Ильенко А. К. Начало конца Польши. Введение в историю борьбы за объединение России при императрице Екатерине Великой / Под ред. П. А. Гейсмана. — СПб., 1898.
 87. [Иосиф [Семашко], митрополит] Записки Иосифа митрополита литовского, изданные Императорскою Академиею наук по завещанию автора. — Т. II. — СПб., 1883.
 88. История внешней политики России. Конец XV — XVII век. (От свержения ордынского ига до Северной войны). — М., 1999.
 89. История Литовской ССР (с древнейших времен до наших дней). — Вильнюс, 1978.
 90. История Польши. — 2-е изд. — Т. I. — М., 1956.
 91. Ігнагоўскі У. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. (Лекцыі, чытаньня на курсах лектароў беларусазнаўства). — 2-е выд. — Мн., 1921.
 92. Ілюстраваная храналогія гісторыі Беларусі. Ад старажытнасці да пачатку XX ст. — Мн., 1995.
 93. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. — Л., 2001.
 94. Карамзин Н. М. История государства Российского в 12-ти томах. — Т. V. — М., 1993.
 95. Киркор А. Великий князь Витовт // Черты из истории и жизни литовского народа. — Вильно, 1854. — С. 21-53.
 96. Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. — Т. I. Литовский период. — О., 1912.
 97. Ключевский В. О. Курс русской истории. Ч. III // він же. Сочинения: В 9-ти т. — Т. III. — М., 1988.
 98. Корженко І. [Колодзький В.] [Рец.:] Lewicki A. Powstanie Swidrygielny. Ustep z dziejow unii Litwy z Korona. Krakow. 1892 // ЗНТШ. — Т. II. — 1893. — С. 162-169.
 99. Костомаров Н. О причинах и характере унии в Западной России. — Х., 1841.
 100. Костомаров Н. И. Последние годы Речи Посполитой / він же. Собрание сочинений. — Кн. VII. — Т. XVII-XVIII. — СПб., 1905.
 101. Коцебу А. Свитригайло, великий князь литовский, или Дополнение к историям литовской, российской, польской и прусской. — СПб., 1835.
 102. [Коялович М. О.] Введение к историческому исследованию о Западной России // Документы, объясняющие историю Западно-русского края и его отношения к России и к Польше. — СПб., 1865. — С. IV-ССIII.
 103. Коялович М. О. Лекции по истории Западной России. — М., 1864.
 104. Коялович М. Литовская церковная уния. — Т. I. — СПб., 1859.
 105. Коялович М. Люблинская уния или последнее соединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 году. — СПб., 1863.
 106. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России. — 4-е изд. — СПб., 1884.
 107. Коялович М. [Рец.:] Смирнов М. Ягелло-Яков-Владислав и первое соединение Литвы с Польшею. Ч. I. О. 1868 // ЖМНП. — Ч. CXLVI. — 1869. — № 11. — С. 149-158.
 108. Кром М. М. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в.: Автореф. ... канд. ист. наук. — СПб., 1993.
 109. Кром М. М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. (Исследования по русской истории. Вып. 4). — М., 1995.
 110. Кручковский Т. Т. Великое княжество Литовское времен Витовта в современной польской историографии // Наш радавод: Материалы I и II межреспубликанских научных конференций по историческому краеведению Белоруссии и генеалогии (Радунь — 10 ноября 1989 г., Гродно — 28 ноября 1990 г.): Сб. статей. — Кн. II. — Гродно, 1990. — С. 161-165.
 111. Крушинский Л. Исторический очерк Волыни. — [Житомир, 1865].
 112. Кукольник П. Исторические заметки о Литве. — Вильна, 1864.
 113. Кутшеба С. Очерк истории государственного и общественного строя Польши. — СПб., 1907.
 114. Лапіцкі М. Прусаўлаўе ў Вялікім княстве Літоўскім за часоў панавання Ўладыслава Ягайлы. — Нью-Йорк, 1978.
 115. Лаппо И. И. Западная Россия и ее соединение с Польшею в их историческом прошлом. Исторические очерки. — Прага, 1924.
 116. Лаппо И. И. Литовский Статут 1588 года. — Т. I. Исследование. — Ч. 1. — Kaunas, 1934; Ч. 2. — Kaunas, 1936.
 117. Лаппо И. И. Люблинская уния и третий Литовский Статут // ЖМНП. — 1917. — № 5. — С. 89-150.
 118. [Ластоўскі В.] Власт. Кароткая гісторыя Беларусі з 40 рысункамі. — Вильна, 1910.
 119. Левкович І. Нарис історыі Волинської землі (до 1914 року). — Вінніпег, 1953.
 120. Лелевель И. Краткие очерки истории польского народа. — СПб., 1862.
 121. Леонтович Ф. И. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал министерства юстиции. — 1907. — № 5. — С. 221-292.
 122. Леонтович Ф. И. Литовские господа и центральные органы управления до и после Люблинской унии // Юридические записки, издаваемые Демидовским юридическим лицеем. — 1908. — Вып. I. — Ярославль, 1908. — С. 11-60.
 123. Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. — СПб., 1894.

124. Леонтович Ф.И. Правоспособность литовско-русской шляхты // ЖМНП. – 1908. – №3. – С.53-87; №6. – С.245-298; №7. – С.1-56.
125. Ливанцев К.Е. Сословно-представительная монархия в Польше, ее сущность и особенности. (Вторая половина XIV – конец XVI вв.). – Л., 1968.
126. Линд М. Литва в XIV и XV веке. – М., 1910.
127. Линниченко И.А. Научное значение западно-русской истории // КС. – 1889. – №1. – С.187-203.
128. Линниченко И.А. Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV-XV в. – М., 1894.
129. Линниченко И.А. Юридические формы шляхетского землевладения и судьба древнерусского боярства в Юго-Западной Руси XIV-XV в. // Юридический вестник. – Г.ХХIV. – 1892. – Т.ХI. – №7-8. – С.275-313.
130. Лойка П.А. Палітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім, Рускім, Жамойцкім ў XIV – першай палове XV ст.: вытокі і вынікі // Старонкі гісторыі Беларусі. – Мн., 1992. – С.74-83.
131. Лонгинов А.В. Червенские города. Исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червоной Руси. – Варшава, 1885.
132. Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – М., 1900.
133. Любаўскі М. Літоўска-Беларуская дзяржава ў пачатку XVI стагоддзя // Чатырохсотлецце беларускага друку (1525-1925). – Мн., 1926. – С.59-75.
134. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. Исторические очерки. – М., 1892.
135. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910.
136. Маковский Д.П. Смоленское княжество. – Смоленск, 1948.
137. Максимейко Н.А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Х., 1902.
138. Максимович М.А. Письма о князьях Острожских. (К графине А.Д.Блудовой) // він же. Собрание сочинений. – Т.1. Отдел исторический. – К., 1876. – С.164-195.
139. Малиновский И. Лекции по истории русского права. – Вып.1. Введение. Литература. Источники. История государственного права. – Варшава, 1914.
140. Малиновский И. Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – Ч.1. Боярская дума древней России. – Томск, 1903.
141. Малиновський О. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. Нариси з історії права. – К., 1929.
142. Марковский М. Литовцы в прошлом и настоящем. – Пг., 1917.
143. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям). – К., 1885.
144. Насевич В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага. Падзеі і асобы. – Мн., 1993.
145. Перечень литовских князей, исповедовавших православную веру, а равно и древнейших дворянских з.-русских фамилий // Сб. статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / Сост. С.Шолкович. – Вып. II. – Вильна, 1887. – С.132-163.
146. [Петров Н.И.] Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края / Изд. П.Н.Батошковым. – СПб., 1890.
147. Петров Н. О новооткрытой киевской монете XIV века. – Х., 1908.
148. Пічэта У. Гісторыя Беларусі. – Ч.1. – М.-Л., 1924.
149. Пичета В. История белорусского народа // Курс белоруссоведения. Лекции, читанные в Белорусском народном университете в Москве летом 1918 года. – М., 1918-1920. – С.1-86.
150. Пичета В. История Литовского государства до Люблинской унии. – Вильно, 1921.
151. Пичета В. Литовско-польские унии и отношение к ним литовско-русской шляхты // Сб. статей, посвященных В.О.Ключевскому. – М., 1909. – С.605-631.
152. Пичета В.И. Литовско-Русское государство // Русская история в очерках и статьях / Под ред. М.В.Довнар-Запольского. – Т. II. – М., [1910]. – С.337-439.
153. Пичета В.И. Полоцкая земля в начале XVI в. // він же. Белоруссия и Литва XV-XVI вв. – М., 1961. – С.213-262.
154. Пичета В.И. Феодалное поместье в XV-XVI вв. в Великом княжестве Литовском // там саме. – С.183-212.
155. Платонов С.Ф. Лекции по русской истории. – 9-е изд. – Пг., 1915.
156. Погодин М.П. Польский вопрос // він же. Польский вопрос. Собрание рассуждений, записок и замечаний. 1831-1867. – М., 1867. – С.77-98.
157. Полевой Н. История русского народа. – Т. V. – М., 1833.
158. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. – 3-є вид. – Т.1. До середини XVII століття. – К., 1995.
159. Порай-Кошиц И. Исторический рассказ о литовском дворянстве. – СПб., 1858.
160. Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – Т. II. – Вып. 1. Западная Русь и Литовско-Русское государство. – М., 1939.
161. Пушкарев С.Г. Обзор русской истории. – Ставрополь, 1993.
162. Рожков Н. Обзор русской истории с социологической точки зрения. – Ч. II. Удельная Русь. – Вып. 2. – М., 1905.
163. Рожков Н.А. Русская история в сравнительно-историческом освещении. (Основы социальной динамики). – 2-е изд. – Т. I. Первобытное общество. Дикари. Варвары. Феодалная революция. – Л.-М., 1928.
164. Русина О. Була Троя, був Іліон і слава троянців безмежна... // Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайомі Кліо. Українська історія в тасмніцях і курйозах. XV-XVIII століття. – К., 2002. – С.37-49.
165. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. (Україна крізь віки. Т.6). – К., 1998.
166. С-ский П. [Рец.:] Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям). К. 1885 // ЖМНП. – Ч. CCXLVI. – 1886. – №7-8. – С.339-348.

167. Сапунов А. Исторические отношения Руси Белой и Великой // Памятная книжка Витебской губернии на 1898 г. – Витебск, 1898. – Приложения. – С.1-20.
168. Сапунов А. Исторический очерк Витебской Белоруссии. – Витебск, [б.р.].
169. Свиный П. Грамота Владислава Ягеллона, данная им брату своему, Скиргайле Ольгердовичу, на Троцкую область с принадлежностями // Отечественные записки. – Ч. XXXVII. – Кн. CV. – 1829. – №1. – С.3-12.
170. [Сенковский О.И.] Барон Брамбеус. Литва, Свитригайло и Коцебу. (По поводу книги: “Свитригайло великий князь литовский”, сочинение Авг. Коцебу. 1835) // вн же. Собрание сочинений. – Т. VI. – СПб., 1859. – С.37-68.
171. Смирнов М. Спор между Литвой и Польшей о правах на Вольнь и Подолию // Торжественный акт Ришельевского лицея по случаю окончания 1862-1863 академического года. – О., 1863. – С.3-71.
172. Смирнов М. Ягелло-Яков-Владислав и первое соединение Литвы с Польшею. – Ч. I. – О., 1868.
173. Смоленский В. История польского народа. – СПб., 1899.
174. Соболевский А. К вопросу об исторических судьбах Киева. – К., 1885.
175. Соловьев С.М. История отношений между русскими князьями Рюрикава дома // вн же. Сочинения: В 18 кн. – Кн. XIX. Дополнительная. Работы разных лет. – М., 1996. – С.5-338.
176. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Т.1-6 // там же. – Кн. II. – М., 1988; Кн. III. – М., 1989.
177. Соловьев С.М. Крестоносцы и Литва // там же. – Кн. XXII. Дополнительная. Работы разных лет. – М., 1998. – С.82-100.
178. Соловьев С.М. Курс новой истории // там же. – Кн. XX. Дополнительная. Работы разных лет. – М., 1996. – С.5-341.
179. Соловьев С.М. Общедоступные чтения о русской истории // там же. – Кн. XXI. Дополнительная. Работы разных лет. – М., 1998. – С.247-401.
180. Соловьев С.М. Очерк истории Малороссии до подчинения ее царю Алексею Михайловичу // Отечественные записки. – Т. LXI. – 1848. – №11. – С.1-34.
181. Терлецький О. Історія Української держави. – Т. II. Козацька доба. – Л., 1924.
182. Тихомиров Н. Галицкая митрополия. Церковно-историческое исследование. – СПб., 1896.
183. Томашівський С. Українська історія. Нарис. – Т. I. Старинні і середні віки. – Л., 1919.
184. [Томашівський С.] С. Т. [Рец.:] Церетели Е. Елена Иоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская. Биографический очерк в связи с историей того времени. СПб. 1898 // ЗНТШ. – Т. XXXVIII. – 1900. – Библиография. – С.7-8.
185. Трачевский А. Польское бескорольевье по прекращении династии Ягеллонов. – М., 1869.
186. Тумасов Н.С. Дворянство Западной России в XVI веке. – К., 1869.
187. Турчинович О. Обозрение истории Белоруссии с древнейших времен. – СПб., 1857.
188. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М., 1985.
189. Устрялов Н. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое княжество Литовское? – СПб., 1839.
190. Устрялов Н. О системе прагматической русской истории // вн же. Русская история. – Ч. I. Древняя история. – 5-е изд. – СПб., 1855. – С.405-433.
191. Устрялов Н. Русская история. – Ч. I. 862-1462. – СПб., 1837; Ч. II. 1462-1689. – СПб., 1837.
192. Филевич И.П. Борьба Польши и Литвы-Руси за галицко-владимирское наследие. Исторические очерки. – СПб., 1890.
193. Филевич И.П. Польша и польский вопрос. (Посвящается Н.Н.Страхову). – М., 1894.
194. Филевич И.П. [Рец.:] Gorzycki K.J. Polaczenie Rusi Czerwonej z Polska przez Kazimierza Wielkiego. Lwow. 1889 // ЖМНП. – Ч. CCLXV. – 1889. – №9. – С.131-138.
195. Флоря Б.Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII вв. – М., 1978.
196. Чарнецкий [Ф.] История Литовского Статута, с объяснением особенностей трех его редакций и предварительным обозрением законодательных памятников, действовавших в Западной России до издания Статута. – [К., б.р.].
197. Чистович И. Очерк истории западнорусской церкви. – Ч. I. – СПб., 1882.
198. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. // ЗНТШ. – Т. CXXXIV-CXXXV. – 1924. – С.19-65; Т. CXLIV-CXLV. – 1926. – С.1-108.
199. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
200. Шайноха К. Ядвига и Ягайло. – Т. I. – СПб.-М., 1880; Т. II. – СПб.-М., 1882.
201. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453. – Л., 1863.
202. Шмурло Е.Ф. Курс русской истории. – [Т.1] Возникновение и образование Русского государства (862-1462). – СПб., 1999.
203. Шолкович С. О границах Польской Короны и Великого княжества Литовско-Русского // Сб. статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / Сост. С.Шолкович. – Вып. II. – Вильна, 1887. – С.1-80.
204. Щербицкий О.В. Судьбы православия и русской народности в б. Литовском государстве, и в частности в г. Вильне. – Вильна, 1892.
205. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997.
206. Якубовский И.В. Земские привилегии Великого княжества Литовского // ЖМНП. – Ч. CCCXLVII. – 1903. – №6. – С.245-303.
207. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – К., 1889.
208. Adamus J. [Rec.:] Lowmianski H. Uwagi w sprawie podloza społecznego i gospodarczego unji jagiellonskiej. Wilno, 1935 // Ateneum Wilenskie (дали – AW). – R. X. – 1935. – S.397-403.

209. Adamus J. [Rec.:] PVI ZHP. T.I-II. Lwow. 1935-1936 // *ibid.* – R.XI. – 1936. – S.610-630.
210. Balinski M. *Historia miasta Wilna.* – T.I. – Wilno, 1836.
211. Balzer O. *Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej.* – Lwow-W., 1919.
212. Bobrzynski M. *Dzieje Polski w zarysie.* – 3-e wyd. – T.I. – W.-Krakow, 1887.
213. Caro J. *Geschichte Polens.* – Th.III. 1386-1430. – Gotha, 1869.
214. Chodyncki K. [Rec.:] Jakubowski J. *Z zagadnien unji polsko-litewskiej.* (Przegląd historyczny (далі – PH). T.XXII. 1919-1920) // AW. – R.I. – 1923. – S.99-101.
215. Dabrowski J. *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. 1370-1382.* – Krakow, 1918.
216. Halecki O. *Dzieje Unii Jagiellonskiej.* – T.I. W wiekach srednich. – Krakow, 1919.
217. Halecki O. *Idea jagiellonska* // *Kwartalnik historyczny* (далі – KH). – R.LI. – 1937. – S.486-510.
218. Halecki O. *Jadwiga Andegawenska i ksztaltowanie sie Europy Srodkowowschodniej.* – Krakow, 2000.
219. Halecki O. *Przyczynki genealogiczne do dziejow ukkladu Krewskiego* // *Miesiecznik heraldyczny.* – R.XIV. – 1935. – №7-8. – S.97-111.
220. Halecki O. *Wcielenie i wznowienie panstwa litewskiego przez Polske. (1386-1401)* // PH. – Serya II. – T.I (XXI). – 1917-1918. – S.1-77.
221. Jakubowski J. *Opis Ksiestwa Trockiego z r. 1387. Przyczynek do badan nad ustrojem Litwy przedchrzescijanskiej* // *ibid.* – T.V. – 1907. – S.22-48.
222. Jakubowski J. *Z zagadnien unji polsko-litewskiej* // *ibid.* – Serya II. – T.II (XXII). – 1919-1920. – S.136-155.
223. Jaroszewicz J. *Obraz Litwy pod wzgledem jej cywilizacji, od czasow najdawniejszych do konca wieku XVIII.* – Cz.II. *Litwa w pierwszych trzech wiekach po przyjeciu wiary chrzescianskiej.* – Wilno, 1844.
224. Kolankowski L. *Dzieje Wielkiego ksiestwa Litewskiego za Jagiellonow.* – T.I. 1377-1499. – W., 1930.
225. Kolankowski L. *Polska Jagiellonow. Dzieje polityczne.* – Lwow, 1936.
226. Kolankowski L. [Rec.:] Грушевський М. *Історія України-Руси.* T.IV-VI. К.-Л. 1905-1907 // KH. – R.XXVII. – 1913. – S.348-365.
227. Koneczny F. *Jagiello i Witold.* – Cz.I. *Podczas unii Krewskiej (1382-1392).* – Lwow, 1893.
228. Kuczynski S.M. *Rozbior krytyczny roku 1385 “Dziejow polskich” Jana Dlugosza* // *Studia zrodloznawcze.* – T.III. – Poznan, 1958. – S.213-254.
229. Kutrzeba St. *Historia ustroju Polski w zarysie.* – T.II. *Litwa.* – Lwow, 1914.
230. Kutrzeba St. *Unia Polski z Litwa* // *Polska i Litwa w dziejowym stosunku.* – W.-Lublin-Lodz-Krakow, 1914. – S.447-658.
231. Lelewel J. *Dzieje Litwy i Rusi az do unji z Polska w Lublinie 1569 zawartej.* – 2-e wyd. – Poznan, 1844.
232. Lewicki A. *Kiedy Witold zostal wielkim ksiciem Litwy?* // KH. – R.VIII. – 1894. – S.424-436.
233. Lewicki A. *Nieco o unii Litwy z Korona.* – Krakow, 1893.
234. Lewicki A. *Powstanie Swidrygielly. Ustep z dziejow unii Litwy z Korona.* – Krakow, 1892.
235. Lewicki A. *Sprawa unii koscielnej za Jagielly* // KH. – R.XI. – 1897. – S.310-337.
236. Lowmianski H. *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.* // AW. – R.XII. – 1937. – S.36-145.
237. Lowmianski H. *Witold wielki ksiaze litewski.* (W piecsetna rocznice zgonu). – Wilno, 1930.
238. Maleczynska E. [Rec.:] Paszkiewicz H. *O genezie i wartosci Krewa.* W. 1938. Lowmianski H. *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.* (AW.R.XII. 1937). Paszkiewicz H. *W sprawie inkorporacji Litwy do Polski w 80-ch latach XIV w.* W. 1938 // KH. – R.LII. – 1938. – S.239-245.
239. Moraczewski J. *Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej z pierwszej polowy XV wieku.* – Poznan, 1844.
240. Mosbach A. *Poczatki unii Lubelskiej.* – Poznan, 1872.
241. Narbutt T. *Dzieje starozytne narodu litewskiego.* – T.V. *Od smierci Gedymina do bitwy nad Worskla.* – Wilno, 1839.
242. Naruszewicz A. *Historia narodu polskiego.* – T.X. – Lipsk, 1837.
243. Paszkiewicz H. *O genezie i wartosci Krewa.* – W., 1938.
244. Paszkiewicz H. *W sprawie inkorporacji Litwy do Polski w 80-ch latach XIV w.* Z powodu pracy H.Lowmianskiego “Wcielenie Litwy do Polski w 1386 roku”. – W., 1938.
245. Prochaska A. *Przyczynki krytyczne do dziejow unii* // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzen wydzialu historyczno-filozoficznego Akademii Umiejtnosci w Krakowie.* – Serya II. – T.VIII (XXXIII). – 1896. – S.55-122.
246. Prochaska A. [Rec.:] Lewicki A. *Powstanie Swidrygielly.* Krakow. 1892 // KH. – R.VII. – 1893. – S.537-545.
247. Prochaska A. [Rec.:] Wolff J. *Rod Gedimina. Dodatki i poprawki do dzieł hr. K.Stadnickiego: “Synowie Gedymina”, “Olgiard i Kiejstut” i “Bracia Wladyslawa Jagielly”.* Krakow. 1886 // *ibid.* – R.I. – 1887. – S.327-329.
248. Smolka St. *Rok 1386. W pieciowiekowa rocznice.* – Krakow, 1886.
249. Stadnicki K. *Bracia Wladyslawa-Jagielly Olgiardowicza krola Polski, wielkiego xiecia Litwy. Jako dalszy ciag “Synow Giedymina”.* – Lwow, 1867.
250. Stadnicki K. *Synowie Gedymina.* – 2-e wyd. – T.II. *Lubart xiaze wolynski.* – Lwow, 1853.
251. Stecki T.J. *Luck starozytny i dzisiejszy.* Monografia historyczna. – Krakow, 1876.
252. Szujski J. *Dzieje Polski podlug ostatnich badan.* – T.II. *Jagiellonowie.* – Lwow, 1862.
253. Szymanski R. *Die Wahlen der Grossfursten von Lithauen und das Wahlgesetz seit 1386 bis in die Mitte des 15. Jahrhunderts.* Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwurde an der Universitat Leipzig. – Posen, [1873].
254. Wiskont A. *Wielki ksiaze litewski Witold, a unja Horodelska* // AW. – R.VII. – 1930. – S.469-493.
255. Wolff J. *Kniazowie litewsko-ruscy od konca cztemastego wieku.* – W., 1895.
256. Wolff J. *Rod Gedimina. Dodatki i poprawki do dzieł hr. K.Stadnickiego: “Synowie Gedymina”, “Olgiard i Kiejstut” i “Bracia Wladyslawa Jagielly”.* – Krakow, 1886.
257. Zajaczkowski St. *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.* // KH. – R.XL. – 1926. – S.567-617.
258. Zajaczkowski St. [Rec.:] Adamus J. *Panstwo litewskie w latach 1386-1398.* Wilno. [S.a.] // AW. – R.VIII. – 1931-1932. – S.370-374.